

s. Joanna Wiśniewska
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

SIEĆ PRZEDSZKOLI W POLSCE W PIERWSZEJ POWOJENNEJ DEKADZIE

Upowszechnienie wychowania przedszkolnego postrzegane było przez przejmujących władzę w Polsce komunistów jako jeden z instrumentów indoktrynacji społeczeństwa¹. Odpowiedzialna za komunizację polskiego systemu oświaty i wychowania Żanna Kormanowa tłumaczyła: „Lata między 3 a 6 są bardziej doniosłe w życiu dziecka niż po 7 roku życia. Okupant germanizował dzieci w tym właśnie wieku”². W myśl hasła „nie można [...] od razu realizować ilości i jakości” postulowano masowość zakładania placówek oświatowo-wychowawczych, nawet za cenę rezygnacji z ich poziomu³. Czy komuniści odnieśli sukces w procesie upowszechniania wychowania przedszkolnego? Na to pytanie odpowiedzą m.in. wyniki badań nad rozwojem sieci przedszkoli, zaprezentowane w dalszej części artykułu. Uwarunkowany on był priorytetami polityki społecznej i edukacyjnej władz komunistycznych, jak również zmiennymi demograficznymi oraz społeczno-gospodarczymi.

Odbudowa i wzrost liczby przedszkoli

W roku szkolnym 1945/46 wg materiałów statystycznych GUS działało w Polsce ok. 2 286 przedszkoli, obejmujących opieką blisko 140 tys. wycho-

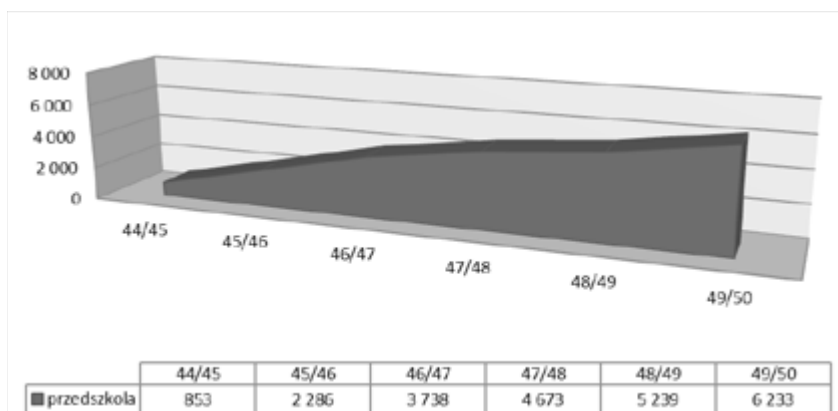
¹ Najważniejsze monografie dotyczące historii wychowania przedszkolnego w okresie PRL pochodzą z lat 70. i 80. XX w.: D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971; Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972; W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1983.

² Archiwum Akt Nowych Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej [dalej: AAN KC PPR], sygn. 295/X-19, Sprawozdanie z konferencji nauczycieli, członków PPR, 13-14 maja 1945, k. 3.

³ AAN KC PPR, sygn. 295/X-19, Sprawozdanie z konferencji nauczycieli, członków PPR, 13-14 maja 1945, k. 4.

wanków⁴. W latach 1946/47 na jedną wychowawczynię przedszkola przypadało 36 wychowanków, a na 1 tys. km² – 14,3 przedszkoli. Na 1 000 mieszkańców Polski – 9,7 było wychowankami przedszkoli⁵. Do 1950 r. liczba przedszkoli wzrosła o ponad 270%, natomiast liczba wychowanków przedszkoli o ok. 210% (zob. wykres 1 i 2). Dane z tego okresu należy traktować jednak ostrożnie, zwłaszcza te dotyczące okresu bezpośrednio powojennego. Struktury administracji państwowej były dopiero odbudowywane, a wzmożone ruchy migracyjne, a przy tym powojenny chaos utrudniały prowadzenie dokładnej ewidencji. Nie przekreśla to jednak szacunkowej i orientacyjnej wartości tych danych.

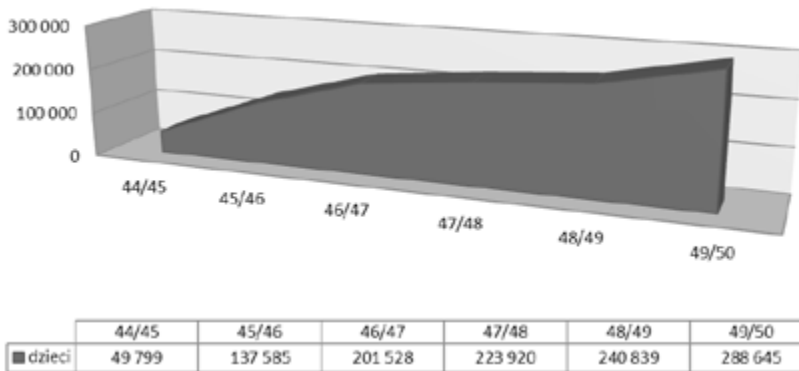
Wykres 1. Liczba przedszkoli w latach 1944/45–1949/50.

Źródło: GUS PRL, *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1968/69*, Warszawa 1969, s. 12 (dane za rok szk. 1944/45 pochodzą tylko z tych terenów, na których działała już administracja oświatowa).

⁴ GUS PRL, *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1970/71*, s. 3.

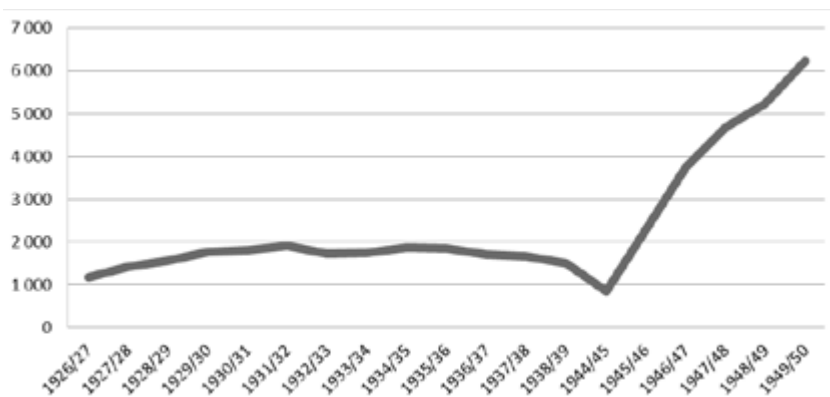
⁵ AAN Archiwum Żanny Kormanowej [dalej: AŻK], sygn. 255, *Przegląd ogólny stanu szkolnictwa 1938/39–1946/47*, k. 76.

Wykres 2. Liczba dzieci w przedszkolach w latach 1944/45–1949.

Źródło: GUS PRL, *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1968/69*, Warszawa 1969, s. 14 (dane za rok szk. 1944/45 pochodzą tylko z tych terenów, na których działała już administracja oświatowa).

Władze oświatowe dumnie prezentowały osiągnięcia Polski Ludowej w obszarze wychowania przedszkolnego, zestawiając je dla kontrastu z okresem II RP i nie siląc się przy tym na głębsze analizy. Henryk Jabłoński – podczas narady oświatowej PPS w listopadzie 1948 r. – stwierdził: „Najbardziej wymowne sukcesy notujemy, rzecz oczywista, tam wszędzie, gdzie najmniej zrobili rządy przedwrześniowe. Myślę w pierwszym rządzie o przedszkolach i opiece nad dzieckiem⁶⁷” (por. wykres 3).

⁶ W roku szkolnym 1938/39 mieliśmy w Polsce 1 506 przedszkoli z 74 800 dziećmi, z około 2 000 przedszkolankę”, w 1947 r. „mieliśmy czynnych 4 673 przedszkoli, w których przebywało 223 920 dzieci pod opieką 6 959 przedszkolankę”; H. Jabłoński, *Polityka oświatowa w Polsce Ludowej*, odbitka z miesięcznika „Wiedza i Życie” (12) 1948, s. 1043.

Wykres 3. Liczba przedszkoli na przestrzeni lat 1926/27–1949/50

Dane za rok szkolny 1944/45 dotyczące obszaru kraju, na którym 1 maja 1945 r. czynna już była polska administracja oświatowa. Źródło: GUS, *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1968/69*, Warszawa 1969, s. 12.

Powojenna reaktywacja wychowania przedszkolnego stanowiła zasadniczo dzieło oddolnej inicjatywy społecznej. Ministerstwo Oświaty dążyło tymczasem do przejścia i upaństwowienia placówek, co wiązało się jednocześnie z redukcją podmiotów organizujących przedszkola i ujednoczeniem źródeł ich finansowania. W ówczesnych warunkach politycznych oznaczało to monopol władz partyjno-rządowych i ograniczanie przejawów obecności społeczeństwa obywatelskiego w obszarze edukacji przedszkolnej⁷.

Wraz z przyrostem naturalnym rosła liczba dzieci w wieku przedszkolnym. W 1955 r. było w Polsce ok. 2 640 tys. dzieci w wieku od 3 do 6 lat, co stanowiło ok. 10% ogółu ludności⁸. Na skutek procesów urbanizacyjnych i industrializacyjnych nasiliła się migracja ludności ze wsi do miast⁹. W miastach liczba dzieci w wieku przedszkolnym w latach 1950–1955 wzrosła o 69%¹⁰. Na te zjawiska nakładały się zmiany w obszarze gospodarczym. Ustawa o planie

⁷ AAN Ministerstwa Oświaty [dalej: MOśw.], sygn. 244, Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Oświaty za I kwartał 1949 r. z dn. 26 kwietnia 1949 r., k. 36

⁸ GUS PRL, *Rocznik statystyczny 1958*, Warszawa 1958, s. 22.

⁹ GUS PRL, *Rocznik statystyczny 1957*, Warszawa 1957, s. 15.

¹⁰ GUS PRL, *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1969/70*, Warszawa 1970, s. 19 (wstęp).

sześcioletnim ustala wzrost zatrudnienia kobiet w „gospodarce socjalistycznej” do 33,5%, co oznaczało przyjęcie do pracy ok. 1 230 tys. kobiet¹¹.

Rozbudowa przez państwo odpowiedniej liczby przedszkoli zagwarantowana została konstytucyjnie¹². Przedszkola miały pracować w służbie planu sześcioletniego, dlatego za konieczne uznano dostosowanie całokształtu ich działalności do potrzeb „budowy socjalizmu”, a zwłaszcza związanego z tym poziomu zatrudnienia kobiet. Reorganizację przedszkoli wprowadzało zarządzenie Ministra Oświaty z 1950 r.¹³

Na finiszu sześcioletki liczba przedszkoli była o 34% wyższa niż w roku szkolnym 1949/50¹⁴. W 1955 r. do przedszkoli uczęszczało ok. 14% dzieci w wieku od 3 do 6 lat¹⁵ (por. wykres 4).

Pomimo wzrostu liczby przedszkoli, który zaznaczył się zwłaszcza w miastach, problem ich deficytu nie został rozwiązany, a budowę nowych obiektów oceniano jako prace ciągnące się „w żółtym tempie”¹⁶. Ogólne zjawisko braku przedszkoli najbardziej dotknęło obszarów wiejskich. Władze bowiem spodziewały się, że postęp techniczny wsi, a przy tym wzrost „świadomości klasowej chłopów”, spowoduje masowy rozwój spółdzielczości produkcyjnej. Przewidywania te jednak nie potwierdziły się, co zahamowało rozwój przedszkoli wiejskich¹⁷.

¹¹ Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955, Dz.U. 1950 nr 37 poz. 344.

¹² Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

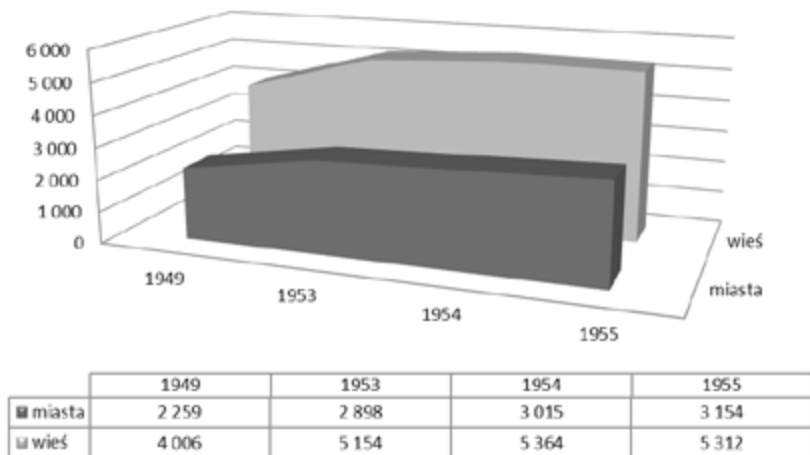
¹³ Instrukcja w sprawie przyjmowania dzieci do przedszkoli w roku szkolnym 1950/51; Instrukcja Centralnej Rady Związków Zawodowych dla Rad Zakładowych w sprawie kwalifikowania dzieci do przedszkoli w roku szkolnym 1950/51 oraz Wytuczne organizacji zajęć i wyposażenia przedszkoli przy dziewięciogodzinnym dniu pracy. Komunikat o ukazaniu się w druku broszury, pt. *Wytuczne w sprawie reorganizacji przedszkoli*, Dz. Urz. MOśw., 1950 nr 7, poz. 114.

¹⁴ GUS PRL, *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1944/45–1966/67*, Warszawa 1967, s. 19.

¹⁵ GUS PRL, *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1944/45–1966/67*, Warszawa 1967, s. 472.

¹⁶ AAN MOśw., sygn., B. Sandler, kierownik samodzielnego referatu przedszkoli, Sprawozdanie z przygotowań do roku szkolnego, Warszawa 1954, k. 138–139.

¹⁷ D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL...*, s. 28.

Wykres 4. Wzrost liczby przedszkoli wiejskich i miejskich

Źródło: GUS PRL, *Rocznik statystyczny 1956*, Warszawa 1956, s. 342; GUS, *Rocznik statystyczny 1955*, Warszawa, s. 244.

Rozmieszczenie i rodzaje przedszkoli

Rozmieszczenie przedszkoli w poszczególnych województwach było nierównomierne (zob. tab. 1). Przykładowo na Śląsku, gdzie istniały tradycje posyłania dzieci do przedszkoli oraz stosunkowo dobrze zachowana baza lokalowa, liczba dzieci objętych opieką przedszkoli dzieci stanowiła w 1945 r. ok. połowę wszystkich przedszkolaków w kraju¹⁸. W końcu 1945 r. na Śląsku działało już 905 przedszkoli dla 60 tys. wychowanków, natomiast np. w Białostockim – tylko 23 przedszkola¹⁹. Na terenach Ziemi Odzyskanych rozwój sieci przedszkoli wiązał się ściśle z realizacją akcji repolonizacyjnej. Władze oświatowe alarmowały, że dzieci – zwłaszcza w wieku przedszkolnym – w ogóle nie znały języka polskiego, a niebawem miały podjąć naukę w języku polskim w szkole podstawowej²⁰.

¹⁸ AAN MOśw., sygn. 1455, Wychowanie przedszkolne w KOS Śląskiego – zestawienie za okres 1945–1948, k. 75.

¹⁹ S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*, Warszawa 2005, s. 64.

²⁰ AAN MOśw., sygn. 1451, Pismo nr BZO–308/45 do Wydziału Przedszkoli Departamentu II M. Oświaty w sprawie przedszkoli na ziemi lubuskiej, Warszawa, dn. 15 grudnia 1945 r., k. 77.

Tab. 4. Przedszkola w okręgach szkolnych. Stan na 30 czerwca 1946 r.

Okręg szkolny	Liczba przedszkoli	Liczba dzieci	Liczba wychowawczyń
Białostocki	6	300	11
Gdański	75	3354	108
Mazurski	115	4374	166
Pomorski	13	495	14
Poznański	86	3431	102
Szczeciński	65	3543	91
Śląski	443	31446	684
Wrocławski	187	6566	235
Ogółem	990	53509	1411

Źródło: AAN AŻK, sygn., *Domy dziecka, przedszkola, szkoły powszechne i specjalne w dn. 30 VI 1946 r.*, k. 67.

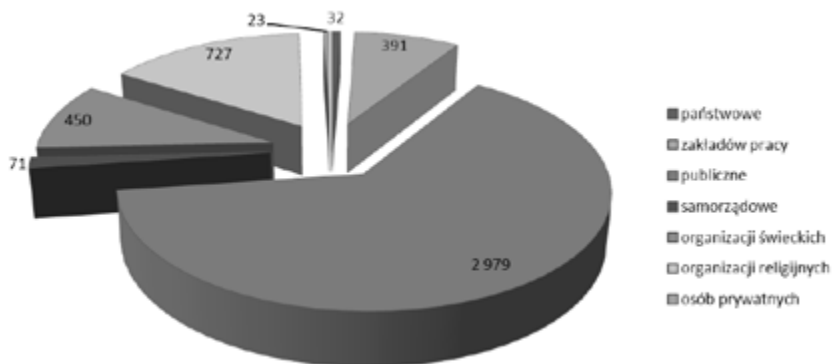
W skali kraju w 1947 r. najliczniejsze były przedszkola publiczne (ok. 3 tys.), przedszkoli państwowych działało jedynie 32, najmniej było natomiast przedszkoli prywatnych (23). Poważny wkład w prowadzenie przedszkoli miały organizacje religijne (727) mniejszy choć również znaczący – organizacje świeckie (ponad 400). Samorządy prowadziły stosunkowo niewiele, bo 71 przedszkoli, z czego ponad połowa działa w Warszawie²¹. Istotny wkład w tworzenie sieci przedszkoli wniosły zakłady pracy, przy których czynnych było blisko 400 placówek wychowania przedszkolnego (zob. wykres 5)²².

Z czasem liczba przedszkoli państwowych wzrastała, m.in. dlatego, że przejmowano, a właściwie zagrabiano – nierzadko przemocą i z całym wyposażeniem – przedszkola prywatne oraz prowadzone przez różne instytucje, zwłaszcza te, które postrzegano jako politycznie i ideologicznie niewygodne, np. organizacji kościelnej „Caritas” czy zakonne. Proceder ten szczególnie widoczny był w latach 50²³.

²¹ M. Falski (red.), *Szkolnictwo w r. szk. 1947/48 w liczbach tymczasowych*, z. 2, Warszawa 1948, s. 27.

²² Tamże, s. 26.

²³ Więcej zob. D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

Wykres 5. Przedszkola wg właściciela w r. szk. 1947/48.

Źródło: M. Falski (red.), *Szkolnictwo w r. szk. 1947/48 w liczbach tymczasowych*, z. 2, Warszawa 1948, s. 27.

Stan techniczny i sanitarny

Utrzymanie przedszkoli w należyтым standardzie higienicznym, sanitarnym oraz dobrym stanie technicznym nastręczało w okresie powojennym wielu trudności i to nie tylko finansowych, związanych z ogólnym zubożeniem kraju. Terenowe władze oświatowe winą za zły stan techniczny budynków obarczyły Ministerstwo Oświaty, zarzucając mu organizacyjny niedowład i brak odgórnie zaplanowanej akcji²⁴. W 1947 r. Ministerstwo Oświaty wydało okólnik do Kuratoriów Okręgów Szkolnych w sprawie uporządkowania budynków i wewnętrznych urządzeń w szkolnictwie²⁵.

Wizytatorzy krytykowali zły stan budynków przedszkoli, brak troski o zabezpieczenie wyposażenia, zwłaszcza na Ziemiach Odzyskanych. W budynkach

²⁴ „Stan lokali przedszkolnych był i jest zły. (...) Zagadnienie lokali przedszkolnych nie może być rozwiązywane planowo i szeroko, brak bowiem było od początku instrukcji Ministerstwa Ośw., która to instrukcja upoważniłaby do łączenia budowy przedszkoli ze szkołami. Przydziały zaś kredytów Ministerstwa Oświaty na remonty przedszkoli są zbyt małe, a samorzady ustawowo nie są zobowiązane do dostarczania lokali dla przedszkoli. (...) W tut. Okręgu, gdzie teren był dotknięty działaniami wojennymi i odbudowuje się, gdzie zarządy gmin wiejskich i miejskich prowadzą gospodarkę deficytową – stan lokali przedszkoli musi być zły”. AAN MOśw., sygn. 1455, J. Wiktor, kurator okręgu szkolnego, Sprawozdanie ze stanu przedszkoli na terenie KOS Kieleckiego za okres od września 1945 r. do czerwca 1948 r., Kielce, dn. 28 kwietnia 1949 r., k. 18.

²⁵ AAN MOśw., sygn. 1451, Okólnik M. Ośw., nr 44 z dnia 3 listopada 1947 r. (Nr II P-6267/47) do Kuratoriów Okręgów Szkolnych w sprawie uporządkowania budynków i urządzeń wewnętrznych szkół, k. 406.

znajdowały się materiały łatwopalne. Dzieci nierzadko przebywały w bardzo ciasnych pomieszczeniach o brudnych podłogach i zaniedbanych sanitariatach²⁶. Zdarzało się, że w placówkach wychowania przedszkolnego brakowało nawet bieżącej wody²⁷, a „okropnie brudne” ręczniki wisiały razem na jednym gwoździu²⁸. Na terenie objętym kontrolą Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego zaledwie 15% pomieszczeń zakwalifikowano jako nadające się rzeczywiście na przedszkola. W niektórych powiatach w „małej izbie około 20 m²” przebywało 40 dzieci²⁹. Na terenie KOS Kieleckiego przedszkola lokalizowano m.in. w barakach, tłumacząc, że warunki powojenne na tym terenie były tak ciężkie, że spotkać można było ludzi zamieszkujących nawet ziemianki³⁰. Z KOS Gdańskiego z kolei spływały do Ministerstwa Oświaty sprawozdania, w których informowano, że wszystkie przedszkola zostały poddane mniejszym lub większym remontom, a w miastach przedszkola zaopatrzone zostały ponadto w odpowiednie wyposażenie i urządzenia. Stworzenie tak korzystnych warunków możliwe było jedynie dzięki materialnemu wsparciu wytwórni przemysłu drzewnego³¹.

Sprawozdania z wizytacji przedszkoli w okresie sześciolatki wykazywały już większe zróżnicowanie: od placówek wzorcowo prowadzonych, po takie, w których brakowało najbardziej podstawowych urządzeń sanitarnych, przede wszystkim ustępów czy śmietników. Istniejące wyposażenie było ponadto często niedostosowane do użytku dzieci w wieku przedszkolnym. Problemy te widoczne były jeszcze w następnej dekadzie, zwłaszcza na terenie województwa lubelskiego, białostockiego, olsztyńskiego, ale również warszawskiego³². Ministerstwo Zdrowia alarmowało: „Należyte wychowanie dzieci i młodzieży pod względem kultury sanitarnej w za-

²⁶ AAN MOśw., sygn. 1451, Okólnik M. Ośw., nr 44 z dnia 3 listopada 1947 r. (Nr II P-6267/47) do Kuratoriów Okręgów Szkolnych w sprawie uporządkowania budynków i urządzeń wewnętrznych szkół, k. 406; AAN MOśw., sygn. 1451, P. Bortkiewiczowa, inspektor pracy ds. kobiet i młodocianych w IX Okręgu Inspekcji Pracy w Katowicach, Pismo do Centralnego Zarządu Przemysłu Węglowego w Katowicach (odpis), Katowice, dn. 7 maja 1946 r., k. 147.

²⁷ AAN Zarząd Główny Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci [dalej: RTPD], sygn. 12, I. Szygendowska, *Sprawozdanie z wizytacji przedszkola w Białymstoku*, Białystok, dn. 17 października 1948 r., k. 1.

²⁸ AAN ZG RTPD, sygn. 12, W. Mączyńska, *Sprawozdanie z wizytacji przedszkola RTPD w Olsztynie*, Olsztyn, dn. 14 lutego 1949 r., k. 129.

²⁹ AAN MOśw., sygn. 1455, *Sprawozdanie z osiągnięć okręgu na odcinku wychowania przedszkolnego za okres od września 1945 r. do czerwca 1948 r.* k. 4.

³⁰ AAN MOśw., sygn. 1455, *Sprawozdanie ze stanu przedszkoli na czas od września 1945 r. do czerwca 1948 r.*, k. 17.

³¹ AAN MOśw., sygn. 1455, *Sprawozdanie z osiągnięć KOS Gdańskiego na odcinku wychowania przedszkolnego za okres od września 1945 r. do czerwca 1948 r.*, k. 13.

³² AAN MOśw., sygn. 1125, J. Sztachelski, Minister Zdrowia i Opieki Społecznej, Pismo do Ministra Oświaty, Warszawa, dn. 22 grudnia 1964 r., k. 1.

kładach [chodziło o przedszkola i szkoły – przyp. s. J. W.] nie posiadających podstawowych urządzeń sanitarnych jest niemożliwe (...)”³³. Ministerstwo Oświaty zlecało osobisty nadzór nad rozwiązaniem tego problemu kuratorom okręgów szkolnych, zwracając uwagę na antywychowawczy charakter zjawiska oraz ryzyko zagrożenia epidemiologicznego³⁴. Wysoko natomiast oceniano przedszkola Wielkopolski³⁵.

Ogólnie rzecz biorąc, korzystniejsze warunki miały przedszkola miejskie. Przedszkola wsi spółdzielczych, choć dobrze zaopatrzone w sprzęt oraz pomoce pedagogiczne, często jednak – wskutek niedbalstwa pracowników – były po prostu zaniedbane. Niska kultura pracy przekładała się na brak troski o estetykę pomieszczeń, o właściwe użytkowanie i naprawę sprzętów oraz stan wyposażenia. Podczas wizytacji zwracano uwagę na brudne, zniszczone ściany i podłogi w salach, w których przebywały dzieci³⁶.

Przedszkole w standardach budowlanych i urbanistycznych

Inspiracje i wzorce rozwiązań techniczno-budowlanych oraz zagospodarowania wnętrza czy terenu przedszkolnego czerpano obficie z dorobku architektów moskiewskich³⁷. W 1953 r. wyszło zarządzenie Ministra Oświaty w sprawie stosowania normatywów projektowania budownictwa dla przedszkoli o budynkach wolnostojących, które miało być stosowane z zachowaniem obowiązujących normatywów urbanistycznych dla planowania miast i osiedli, przepisów budowlanych oraz polskich norm i standardów³⁸. Przedszkolne obiekty architektoniczne planowano jako harmonijnie skomponowane z terenem ogrodowym, który postrzegano jako nieodłączoną część przedszkola. Budynek nie mógł liczyć więcej niż dwie kondygnacje. Ideałem był obiekt wolnostojący, jednokondygnacyjny. W przedszkolach o większej liczbie oddziałów dopuszczano dwie kondy-

³³ Tamże.

³⁴ AAN MOśw., sygn. 1125, Pismo Ministra Oświaty do kuratorów okręgów szkolnych, Warszawa, dn. 8 stycznia 1965 r., k. 9.

³⁵ AAN, MOśw., sygn. 1515, Sprawozdanie z inspekcji Referatu Przedszkoli w Wydziale Oświaty PPRN w Gostyniu z października 1954 r., k. 58.

³⁶ AAN MOśw., sygn. 1485, Stanisław Mreczek, kierownik Wydziału Oświaty PWRN w Kielcach, Pismo do Ministerstwa Oświaty, Departament Przedszkoli, Kielce, dn. 28 lipca 1953 r., k. 6–7.

³⁷ J. Jankowska (opr.), *Przedszkola. Materiały do projektowania...*, s. 27.

³⁸ Monitor Polski Nr A-45, Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 26 stycznia 1953 r. w sprawie stosowania normatywów projektowania budownictwa dla szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego oraz normatywów projektowania budownictwa dla przedszkoli o budynkach wolnostojących.

gnacje³⁹, celem zmniejszenia powierzchni zabudowanej⁴⁰. Pomieszczenia znajdujące się po południowej lub południowo-wschodniej stronie budynku zarezerwowano na sale, w których dzieci miały przebywać najdłużej. Plan budynku miał ponadto zawierać rozwiązania bezkorytarzowe. Wykluczano progi. Całość zalecano dostosować do wzrostu i proporcji ciała dzieci tak, by stworzyć warunki sprzyjające ich zdrowiu i prawidłowemu rozwojowi. Obiekty przedszkolne dzielono na wolnostojące oraz tzw. wbudowane, tzn. mieszczące się w lokalach, które stanowiły część budynku o innym przeznaczeniu⁴¹.

Lokal przedszkola wbudowanego nie mógł znajdować się w zabudowaniu, w którym działały sklepy, zakłady żywienia zbiorowego oraz zakłady usługowe. Wielkość przedszkoli wiązała się z liczbą dzieci. W zależności od niej przedszkola dzielono na jedno – (30 dzieci), dwu – (60), trzy – (90) i czterooddziałowe (120). W budynkach parterowych wolnostojących kubatura na jedno dziecko dla przedszkola jednooddziałowego wynosiła 24,5 m³ dla przedszkola jednooddziałowego, a np. dla czterooddziałowego (wielopiętrowego i wbudowanego) – 19,3⁴².

Lokalizację przedszkoli ustalano w odniesieniu do zespołów mieszkaniowych. Odległość przedszkola od domu, w którym mieszkało dziecko, wynosić miała średnio dla miasta ok. 0,5 km, nie więcej jednak niż 0,8 km, natomiast dla wsi – nie więcej niż 1 km⁴³. Dodatkowo droga dziecka do przedszkola dodatkowo nie mogła krzyżować się z jakąkolwiek arterią komunikacyjną⁴⁴. Zasadniczo przyjmuje się, że lokalizacja przedszkoli była wówczas dość racjonalna. Przykładowo, w roku szkolnym 1947/48 – 65% wychowanków mieszkało w odległości do 0,5 km od przedszkola, a tylko 2% – powyżej 2 km⁴⁵.

Ustalane zostały elementy zagospodarowania i ich normy przestrzenne, w których uwagę zwraca wygospodarowanie stosunkowo dużej wolnej przestrzeni na miejsce zabaw indywidualnych i zbiorowych dla dzieci (zob. wykres 6 oraz tab. 5).

³⁹ Tamże.

⁴⁰ J. Jankowska (opr.), *Przedszkola. Materiały do projektowania*, z. 3, Warszawa/Łódź 1954, s. 12.

⁴¹ Budynki o lokalach wbudowanych miały odrębne normy i uregulowania. Zob. J. Jankowska i in., *Standard budowlany przedszkola o lokalach wbudowanych (projekt)*, Warszawa 1952 (na prawach rękopisu).

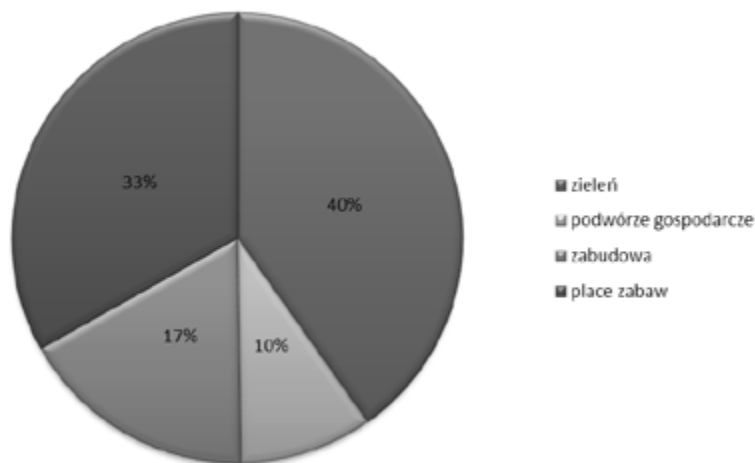
⁴² J. Jankowska (opr.), *Przedszkola. Materiały do projektowania...*, s. 3–5.

⁴³ Monitor Polski Nr A–45, Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 26 stycznia 1953 r. w sprawie stosowania normatywów projektowania budownictwa dla szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego oraz normatywów projektowania budownictwa dla przedszkoli o budynkach wolnostojących.

⁴⁴ J. Jankowska (opr.), *Przedszkola. Materiały do projektowania...*, s. 3–4.

⁴⁵ Źródło: S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie...*, Warszawa 2005, s. 65.

Wykres 6. Proporcje przy zagospodarowaniu działki/terenu przedszkolnego 2-, 3 – i 4-oddziałowego.

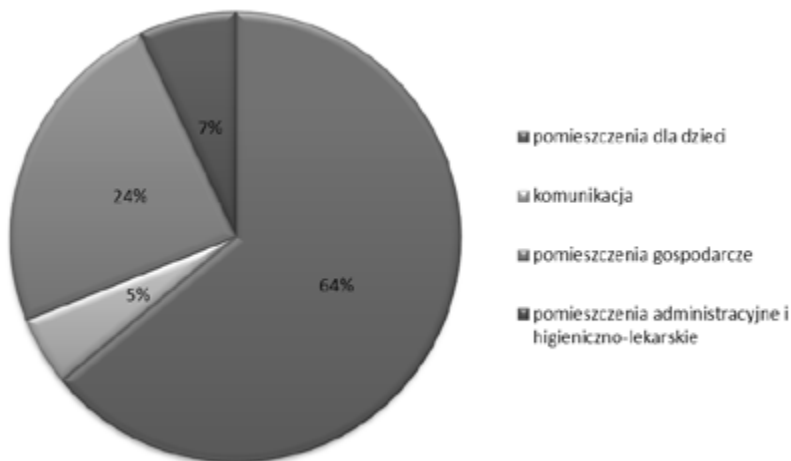

Źródło: J. Jankowska (opr.), *Przedszkola. Materiały do projektowania*, z. 3, Warszawa/Łódź 1954, s. 7.

Tab. 5. Elementy zagospodarowania terenu przedszkolnego

Elementy zagospodarowania	Podział powierzchni działki w m ² dla przedszkola o liczbie oddziałów			
	1	2	3	4
Zabudowa (budynek, taras, weranda, kryta altana)	200	400	500	600
Place i urządzenia terenowe dla dzieci	770	1 215	1 520	1 664
Teren gospodarczy	230	185	480	616
Zieleń	800	1 200	1 500	1 920
Powierzchnia działki ogółem	2 000	3 000	4 000	4 800

Źródło: Monitor Polski Nr A-45, Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 26 stycznia 1953 r.

Wykres 7. Budynek przedszkola 4-oddziałowego

Źródło: J. Jankowska (opr.), *Przedszkola. Materiały do projektowania*, z. 3, Warszawa/Łódź 1954, s. 7.

Jeżeli chodzi o elementy budynków, stanowiły je: podcień, przedsionek, szatnia, sień (jadalnia), izby zajęć, skład leżaków i pościeli, zespół sanitarny, pomieszczenia administracyjne i higieniczno-lekarskie, pomieszczenia gospodarcze (por. wykres 7)⁴⁶.

Zakończenie

Rozwój sieci przedszkoli w okresie PRL z jednej strony zapewnić miał dzieciom prawidłowy, wszechstronny rozwój, z drugiej natomiast – stać na straży równouprawnienia kobiet, umożliwiając im „uwolnienie” od gospodarstw domowych i podjęcie aktywności zawodowej. Motywy godne uwagi, wyrastały jednak z antypersonalistycznej antropologii, która ubóstwiając system, w praktyce przekreślała naturę i podmiotowość człowieka. Czy zatem mogła mu godnie służyć? Zjawisko rozwoju sieci przedszkoli – uwarunkowane polityką społeczną,

⁴⁶ Monitor Polski Nr A-45, Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 26 stycznia 1953 r.; J. Jankowska (opr.), *Przedszkola. Materiały do projektowania...*, s. 15-17.

gospodarczą i edukacyjną totalitarnego państwa – z tych właśnie fundamentalnych powodów trudno oceniać w kategoriach osiągnięć.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych. Zespoły akt: Ministerstwa Oświaty, Żanny Kormanowej, Zarządu Głównego Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej.

Przepisy prawne

Monitor Polski Nr A–45, *Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 26 stycznia 1953 r. w sprawie stosowania normatywów projektowania budownictwa dla szkół ogólnokształcących stopnia podstawowego oraz normatywów projektowania budownictwa dla przedszkoli o budynkach wolnostojących.*

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.

Instrukcja w sprawie przyjmowania dzieci do przedszkoli w roku szkolnym 1950/51; Instrukcja Centralnej Rady Związków Zawodowych dla Rad Zakładowych w sprawie kwalifikowania dzieci do przedszkoli w roku szkolnym 1950/51 oraz Wytoczne w sprawie organizacji zajęć i wyposażenia przedszkoli przy dziewięciogodzinnym dniu pracy. Komunikat o ukazaniu się w druku broszury, pt.: *Wytoczne w sprawie reorganizacji przedszkoli*, Dz. Urz. MOśw., 1950 nr 7, poz. 114.

Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955, Dz.U. 1950 nr 37 poz. 344.

Opracowania

(1971). *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1970/71*. Warszawa: GUS PRL.

(1957). *Rocznik statystyczny 1957*. Warszawa: GUS PRL.

(1958). *Rocznik statystyczny 1958*. Warszawa: GUS PRL.

(1967). *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1944/45–1966/67*. Warszawa: GUS PRL.

(1969). *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1968/69*. Warszawa: GUS PRL.

Bobrowska-Nowak W. (1983), *Historia wychowania przedszkolnego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Falski M. (1948), *Szkolnictwo w r. szk. 1947/48 w liczbach tymczasowych*. Z. 2. Warszawa:

Graniewska D. (1971). *Żłobki i przedszkola w PRL*. Warszawa: Wydawnictwa Związkowe Centralnej Rady Związków Zawodowych.

Jabłoński H. (1948). *Polityka oświatowa w Polsce Ludowej*. Warszawa (odbitka z miesięcznika „Wiedza i Życie” (12) 1948.

Jankowska J. (1952). *Standard budowlany przedszkola o lokalach wbudowanych (projekt)*, Warszawa (na prawach rękopisu).

Jankowska J. (1954). *Przedszkola. Materiały do projektowania. Z. 3.* Warszawa/Łódź.

Mauersberg S., Walczak M. (2005). *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*. Warszawa:

Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Zamiatała D. (2000). *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*. Lublin: KUL.

Streszczenie

Sieć przedszkoli w pierwszej powojennej dekadzie

Po II wojnie światowej w Polsce nastąpił znaczący rozwój placówek wychowania przedszkolnego. Komunistyczne władze oświatowe dumnie prezentowały dane statystyczne dotyczące wzrostu liczby przedszkoli, które świadczyć miały o upowszechnieniu tej formy zorganizowanego wychowania dziecka oraz o postępującym procesie demokratyzacji oświaty. Z jednej strony przedszkola postrzegano jako zdobycz socjalizmu, która „uwalniała” matki z „niewoli gospodarstw domowych”, umożliwiając im podjęcie pracy zawodowej. Z drugiej natomiast strony, przedszkola stawały się gwarancją swoistego monopolu kompartii w obszarze wychowania dziecka i to od najmłodszych lat.

Summary

The Network of Kindergartens in the First Post-War Decade

After World War II there was a significant development in pre-school education institutions. The communist education authority proudly presented the statistical data showing increase in the number of kindergartens which served as evidence for dissemination of this form of organized education of children and of the ongoing process of democratization of education.

On the one hand, kindergartens were seen as prey to socialism, which “releases mothers out of household bondage” and enabled them to take work. On the other hand, nursery became some kind of monopoly guaranteed for the Communist Party in the area of raising a child – from an early age.